

Zo gek als de deur van Sint Juin

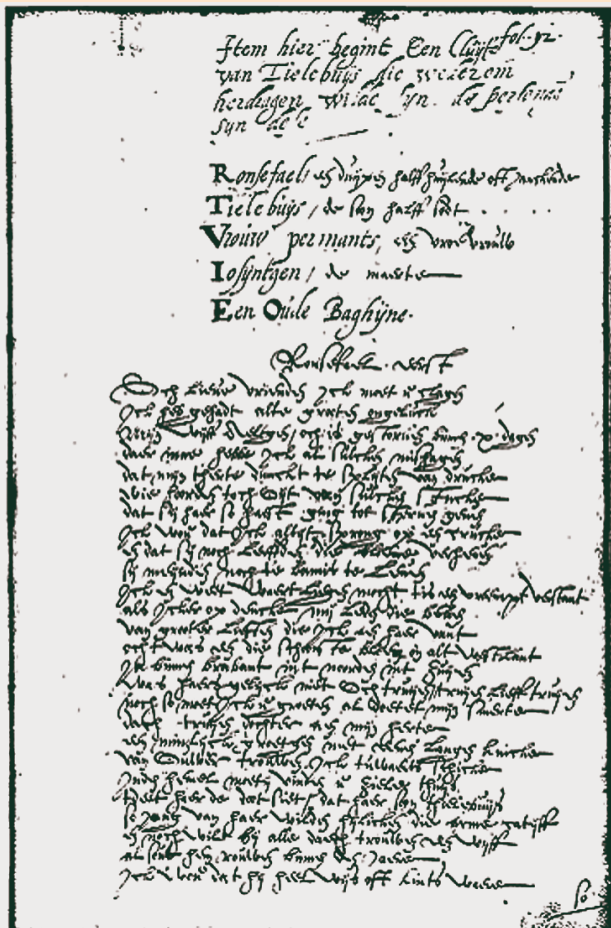
Gek zijn, kun je op velerlei manieren en in allerlei hoedanigheden. Je bent ‘Zo gek als...’, en dan volgt een treffende vergelijking. Of liever: een gekke vergelijking. Want waarom zou iemand ‘zo gek als een deur’ zijn, ‘als een pompzwengel’ of ‘als een karrenrad’? ¹ En is degene die zo gek als een deur is, even gek als iemand die ‘zo zot als een achterdeur’ is, ² of minder gek dan iemand die ‘zot als een pleedeur’ is? ³ En wat moeten we denken van ‘Zo gek als een deurklink’? ⁴

Etymologische verklaringen zijn vaak moeilijker te geven naarmate het gezegde ouder is en vooral ook algemener in gebruik is geweest. Ouderdom en algemeenheid zijn de gezellen van de vergetelheid, maar er zijn verrassende uitzonderingen. Bijvoorbeeld de hier genoemde gekke deur. Jozef Cornelissen schrijft daarover voor Antwerpen en de Kempen dat deze deur is afgeleid van het Middelnederlandse ‘dore’, dat niet het vrouwelijke ‘deur’ betekende maar het mannelijke ‘zot’. Cornelissen: ‘Het volk, dat woord [dore] niet meer verstaande, zegt: “zoo zot als ‘en deur” in plaats van “nen deur”, alsof er spraak ware van eene deur...’ ⁵ Deze duiding wordt bevestigd door C. Kiliaen, die ‘door’ verklaarde met het Latijnse *stultus* (zot), en door Verdam, die als vierde betekenis van ‘door, doer, dore, doere’ geeft ‘dwaas, gek, lichtzinnige dwaas’. ⁶

Een bijzonder mooi geval van (bijna) vergeten oorsprong is ook het gezegde ‘zo gek als Tielibus’. We hebben hier te maken met een eigenaam, maar waaraan deze Tielibus zijn uitverkiezing tot metafoor voor de zotheid te danken heeft, zullen slechts weinig taalgebruikers nog weten. Cor Swanenberg wist het nog, want in zijn *Wiej wè bewaort* (1986) kwam ik Tielibus voor het eerst tegen. Swanenberg: ‘Cluyt van Tielebuys (...) is de eigenaam van de hoofdpersoon van een klucht die in 1541 door de Haarlemse rederijderskamer te Diest werd gespeeld; als naam voor een aartsgek bekend gebleven in sommige Zuidnederlandse streken in de uitdrukking “zo zot als Tielebuis”, door en door gek.’ ⁷ Het *WNT* heeft hem ook behouden, en wel onder een eigen lemma: Tielebus. Daar vinden we onder andere twee citaten uit het werk van Ernest Claes:

- In de eerste dagen van den oorlog waren ze te Diest allemaal zoo zot als tielebuis...
- De kwezels van de congregatie krijgen dien achternoen penitenties van vijf rozenhoedjes, dat ze der heelemaal tielebuis van zijn... ⁸

1. Al deze vergelijkingen uit Cor Swanenberg, *Wiej wè bewaort*, 1986
2. Jack de Graeff, Het groot woorden en liedjesboek over het Antwerps dialect; 1977 ³
3. Louis Paul Boon, 90 mensen. Bekende en minder bekende; 1970
4. Cor Swanenberg, *Wiej wè bewaort*; 1986
5. Jozef Cornelissen, *Idioticon van het Antwerpsch dialect*; 1899
6. C. Kiliaen, *Etymologicum teutonicae linguae* (ed. F. Claes s.j.). Den Haag 1972 [1599]; on line te raadplegen op www.dbnl.org; J. Verdam *Middelnederlandsch handwoordenboek*; 1911.
7. Cor Swanenberg baseert zich op het tweede deel van *Groot Woordenboek der Nederlandse Taal* van C. Kruyskamp. Ongeveer dezelfde beschrijving in Cor en Jos Swanenbergs *Bij wijze van spreuken – Brabantse spreuken vergaard en verklaard*, 2008, waarin als gesproken variant ook ‘Tirriebus’ gegeven wordt. Overgenomen door Mandos in *De Brabantse Spreekwoorden* (1988) onder lemma ‘gek-10’. Als ‘Tielebuis’ in Cornelissen (zie noot 6), met aldaar een verwijzing naar *De Navorscher* van 1891, pag. 156, waar G.J. Boekenooogen over Tielebuys schrijft naar aanleiding van een bericht in *Loquela* van december 1887: ‘In *Loquela*, een Westvlaams taalkundig maandblad, vind ik in het Bijblad van Kerstmaand 1887 de uitdrukking: „hij is zoo zot als tielebuis”, die te Diest wordt gehoord. Welnu deze spreekwijze is zonder twijfel ontleend aan de „Cluyt van Tielebuys, die wederom herdragen wilde zijn”, een stuk gespeeld op de feeste der rhetorisyne tot Dieste in 1541 door de Kamer “Trou moet blycken” van Haarlem. De zotte Tielebuis is, na deze voorstelling, te Diest spreekwoordelijk gebleven, reeds 350 jaar lang; wel een merkwaardig bewijs van den indruk, die deze klucht op de toehoorders moet hebben gemaakt.’ De tekst is o.a. uitgegeven door C. van Vloten en M. de Jong (*Drie zestiende-eeuwse Esbatementen*). Op de website van de Digitale Bibliotheek van Nederland (DBNL), is een diplomatische transcriptie van het handschrift te raadplegen, gebaseerd op de uitgave van W.N.M. Hüsken, B.A.M. Ramakers en F.A.M. Schaars (eds.) *Trou moet blijcken. Bronnenuitgave van de boeken der Haarlemse rederijderskamer ‘de Pellicanisten’. Deel 7: Boek G.*, Assen 1997
8. Respectievelijk in *Groot Nederland* (1923), en in *Kobeke* (1933)

Handschrift van de klucht van Tielebuys; bron: DBNL

En ook Diest blijkt Tielebuis niet te zijn vergeten. Nog steeds is er daar een carnavalsgilde dat zijn naam draagt, met een eigen website. Het verhaal van Tielebuis is inderdaad absurd maar niet zonder moraal. Tielebuis verneemt van zijn vader dat hij 'een jaar te vroeg geboren' is, dus buiten de echt. Daarom eist Tielebuis, "met Luttel verstants" en "geheel pepel sodt", dat hij opnieuw 'gedragen' zal worden en ter wereld komen. Dat lukt met behulp van twee dames, en dankzij een "oude baghijne" uit het klooster waar ze hem in een zak te vondeling leggen, komt hij ook nog eens in het bezit van een flinke som geld. De moraal wordt door Tielebuis zelf uitgesproken: "Gelt en goet wordt ongelijk gecregen.. In swerrelts pleijn ..."

'Zo gek als Tielebuis' is een van de weinige vergelijkingen waarin een historische literaire figuur de 'naamgever' is. Dat is ook het geval in een ander in Brabant wijdverbreid gezegde, al zullen we daarin niet zo makkelijk een eigenaam meer herkennen: 'zo gek als een juin'.

Als regionaal gezegde is deze uitdrukking voor het eerst opgetekend door Brabantius (schuilnaam van Hendrikus van den Brand) in 1882. In zijn *Woordenlijst der Noord-Brabantsche Volkstaal* nam hij bij het trefwoord 'juin' op: "...algemeen is de uitdrukking: zôd gek as ëne juin." Maar hij moest toegeven: "Wat gek daarin steekt, weet ik niet."⁹

Cees Robben – Prent van de week; in: Nieuwsblad van het Zuiden, 14 januari 1977

Brabantius dacht bij 'juin' uiteraard aan de verkorting van 'ajuin'. Aan het gewas dus, de ui. En daaraan zijn we blijven denken. Ik ook. In de lokale dialectwoordenboeken die ik erop heb nageslagen, komt de verbinding van 'gek' (of varianten) met 'juin' altijd voor in het lemma over de ui. Een paar voorbeelden. Cor Hoppenbrouwers, Kempenlands: Het Oost-Brabants kent enkele typische zegswijzen met *jèùn*. Zo zegt men van een 'manziek meisje': *de diej is zó gak as ne jèùn!*

Lex Reelick, Bosch: *Hij is zo gek as 'nne juin*. 'Hij is hardstikke gek, knettergek.'

Wim van Gestel, Gilze en Rijen: Aan het woord "juin" wordt "in 't Gils" niet de betekenis grap toegekend, daarvoor gebruiken we "mop". Wel de betekenis: grappenmaker, potsenmaker, domme clown, "*Wè bende toch 'ne juin!*"

Hans Heestermans, Bergs: *'n zotte juin*, 'een meisje dat zich gemakkelijk en vaak het hoofd op hol laat brengen'.

Jan Naaijken, Hilvarenbeeks: *Zò zot as 'ne juin* 'stapelzot, vooral op seksueel gebied'.

Th. Donkers, Dungens: *Ze is zó gèk ès 'nne juin* (ze is zo gek als een juin); 'ze is erg gek'.

9. In *Onze Volkstaal*, 1882, nr. 4

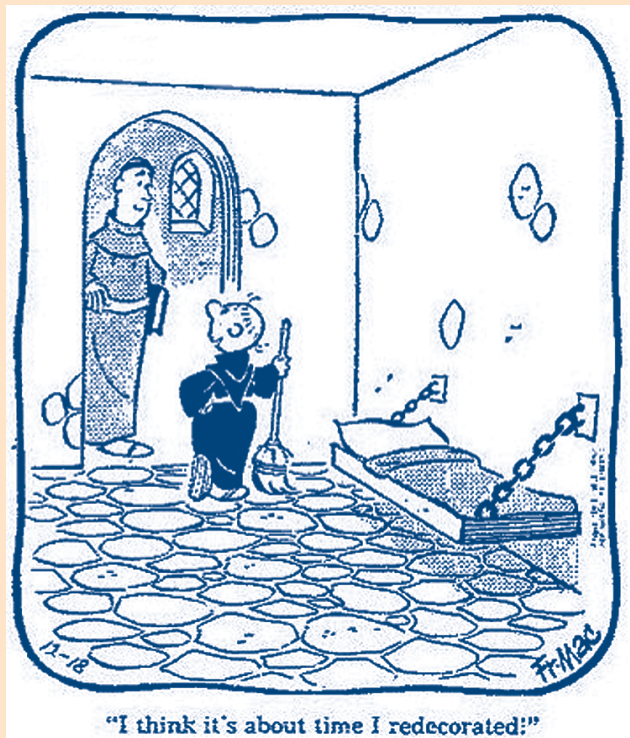
Murillo – Broeder Juniperus en de bedelaar; 17de eeuw

Gerard van der Vleuten, Mierlo's: *zò gèk as 'ne jónj* 'stapelgek'.

C.J. Verhoeven, Haarens: *Zo gèk ès unne juin!* Ook wel: *zo gèk ès 'n kèrrad*. Dit laatst meer op verstandelijk gebied. *Zo gèk ès 'ne juin!* werd vooral gezegd van meiden die erg jongensgek waren.

Verhoeven besluit het lemma met de verzuchting: "Waarom een juin gek zou zijn is mij niet duidelijk." ¹⁰

Dat was het mij ook niet, totdat ik een zekere Sint Juin tegenkwam. Net als Sint Juttemis, Sint Gap, Sinte Bezemstelen, en vele anderen, is Sint Juin een imaginaire of ingebeelde heilige. Met dit verschil dat Sint Juin wel degelijk bleek terug te gaan op een bestaande persoon. En nog op een echte heilige ook.

Brother Juniper cartoon – 'Het werd tijd om de boel eens opnieuw in te richten.'

Om eerlijk te zijn, ik dacht dat ik daarmee een spectaculaire ontdekking had gedaan: de etymologische verklaring van 'zo zot als een juin'! Dat bleek een tegenvaller. De oplossing bleek uiteindelijk al veel eerder gevonden. Maar de ontdekkingsreis bleef leuk genoeg om er verslag van te doen, vooral omdat die bij mijn weten nooit verhaald is in een van de vele Brabantse woordenboeken. Variërend op Jozef Cornelissen zou je kunnen zeggen: "Het volk, dat woord [juin] niet meer verstaande, zegt: "zoo zot als 'en juin" alsof er spraak ware van een ui..."

De spannendste ontdekkingsreizen verlopen via omwegen. Zo ook de mijne. Ik was dus op zoek naar imaginaire heiligen en trof er een tot dan toe mij onbekende volksstam van aan in *Belgisch Museum* van J.F. Willems (1841)¹¹ : Sint Lors, Sint Blydert, Sint Nimmermeer... en als laatste Sint Juin. Willems noemt de uitdrukking "T is een sint Juin", en verklaart kort: "Van een schynheilige domoor: St. Juniperus was de medegezel van St. Franciscus." En hij verwijst de lezer naar de *Nederduitsche spreekwoorden* van Carolus Tuinman (1727).

Hier volgt wat Tuinman over Sint Juin noteerde:

"'t Is een Sint Juin"

Dus noemt men ymand, om hem te schelden voor een schynheiligen weetniet. Is die Heilig[e], gelyk voor heen de Goden der Egyptenaaren, in den tuin gegroeit? Neen; hy is verscholen onder een Françiskaansche kap. Het is broeder Sint Juniperus, een der geliefste metgezellen en volgers van den H. Franciskus (...) Deze Juniperus bedreef drollige zotternyen, en grillige fratzen, waarom de eene hem voor een grooten heilig[e], en de ander, met meerdere reden, hem voor een quastigen nar hield. Men kan die [zotternyen] lezen in de *Conformitates S. Francisci*, Sint Franciscus Wyngaard, en diergelyke schoone Katolyke boeken."

De heilige Juniperus was dus, voordat hij in Sint Juin veranderde, een van de metgezellen van Franciscus van Assisi. Zijn "drollige zotternyen" zijn tegenwoordig eenvoudig te lezen op het internet, althans in Engelse vertalingen, want vooral in de Verenigde Staten blijkt Juniperus een zekere cultstatus te hebben verworven

10. Cor Hoppenbrouwers, *De taal van Kempenland*, Van ààwbätte tot zwiemele; z.j.; Lex Reelick e.a., *Bosch woordenboek*, 1993; Wim van Gestel, *Geïllustreerde woordenlijst van de streektaal van Gilze en Rijen en omstreken*, 1996; Hans Heestermans, *Bergs woordenboek*, 1997; Th. Donkers, *Zo gezeed – Gezegden op z'n Dungens*, 2001; Jan Naaijens, *Dè' s Biks*, 1992; Gerard van der Vleuten, *Mierlo's woordenboek*, 2002; C.J. Verhoeven, *Haarese worde, spreuke en gezegdes*, 2007.

11. *Belgisch museum voor de Nederduitsche tael- en letterkunde en de geschiedenis des vaderlands*. Deel 5 [1841]

als argeloze monnik en “kwastige nar”; hij werd daar zelfs de hoofdfiguur van een populaire cartoonserie onder zijn naam, *Brother Juniper*.¹²

Juniperus' avonturen die in het boek over Franciscus geboekstaafd staan, blinken alle uit in wat wel 'heilige onnozelheid' werd genoemd, geheel in de geest van Franciscus: eenvoud, zorg voor de armen, bescheidenheid. Het bekendst is waarschijnlijk het verhaal over Juniperus die een zieke op een smakelijke varkenspoot wil tracteren. Daartoe hakt hij een varken een poot af, tot ongenoegen van de eigenaar. Juniperus gaat de boze varkensboer vervolgens uitleggen waarom hij dat gedaan heeft. Uiteindelijk staat de boer toe dat het hele varken ten goede komt aan zieken en armen.

In totaal zijn er vijftien van dergelijke Juniperus-verhalen. Ze werden vastgelegd in het begin van de veertiende eeuw, en moeten dus allereerst een oraal leven geleid hebben. Het lijkt me niet ondenkbaar dat broeder Juniperus later model heeft gestaan voor broeder Cipolla in de *Decamerone* van Boccaccio. 'Broeder Cipolla' betekent in vertaling zoveel als 'Broeder Ui'.¹³ Dat Juniperus lange tijd geen obscure heilige geweest is, mag ook blijken uit het feit dat Murillo hem geschilderd heeft.

Maar dat zijn cultuurhistorische argumenten. Nu de taalkundige. Die bleken veel dichterbij te vinden dan ik verwacht had. In het *Woordenboek van de Nederlandse Taal* wordt zowel Sint Juniper als Sint Juin alle recht gedaan.¹⁴ In de eerste rubriek onder trefwoord Juin lezen we meteen al: “De Hollandsche vorm van 'JUUN' – afkorting van Juniperus, den naam van een der eerste volgelingen van den H. Frans van Assisi...” En we horen hier een echo van Cornelissen: “Er bestaat een, trouwens begrijpelijke, verwarring of verwisseling van JUIN, den persoonsnaam, en *juin* den voorwerpsnaam (...) die b.v. blijkt uit de (...) uitdrukking *zoo gek als een juin* (naast *zoo gek als Juin*).” Omdat het eenvoudig is het WNT op het internet te raadplegen, zal ik me hier beperken tot de aardigste uitdrukkingen die met Sint Juin verbonden zijn geweest.

- Hij is zo gek als een uije
- Sint Juin, patroon der uienboeren of grappenmakers
- Die juin van een ...; een (of zulk een) sul
- Sint-Juinsch, bijvoeglijk naamwoord: een sintjuinse bedrieger.

De schrijver van het lemma **juin** vraagt zich nog af of er een verband bestaat met de Franse imaginaire heilige Saint Oignon. Dat lijkt niet het geval te zijn.¹⁵

Wat opvalt als we het WNT-lemma lezen of al die oudere bewijsplaatsen, is dat de 'vrouwelijke' component nog ontbreekt. Het 'manziek meisje' van Hoppenbrouwers, het 'seksueel gebied' van Jan Naaijkens. Blijkbaar is die connotatie van recentere datum. Het is, overigens, ook een connotatie waartegen broeder Juniperus zo zijn eigen aanpak had. Zijn

zevende 'avontuur' betreft 'Zijn remedie voor de verlokkingen van het vlees'. Zot als een juin of niet, zo gek als een echte of ingebeelde deur, ik geef hem graag het laatste woord:

“Als ik een duivelse aanvechting voel naderen, dan vlucht ik en sluit ik de deur van mijn hart, en voor de veiligheid concentreer ik me op geheiligde verlangens en devote overpeinzingen; en wanneer de aanvechting dus op de deur van mijn hart klopt, roep ik van binnenuit: 'Scheer je weg! Mijn kamer is al bezet, en er is geen plaats voor nog een gast.'”

12. Het boek staat in het Engels bekend als *Little Flowers of St. Francis of Assisi*. De inhoud is begin veertiende eeuw samengesteld door Broeder Ugolino. De feestdag van Juniperus is 29 januari. Hij overleed in 1258 en werd bijgezet in de Ara Coeli kerk in Rome.

13. In de *Decamerone*-vertaling van J.K. Rensburg (ca. 1950), te vinden op de website van Gutenberg.org. Het verhaal (37ste vertelling) begint als volgt: 'Ceraldo is een burcht in den Val d'Elsa in ons graafschap gelegen, dat, hoe klein ook, vroeger door edele en welgestelde lieden werd bewoond. Daar hij er veel geld kreeg, had frate Cipolla een der broeders van Santo Antonio de gewoonte er eens per jaar langen tijd heen te gaan, om er de aalmoezen, gegeven door stommelingen, in te zamelen. Hij was er gezien niet minder om zijn naam dan door vroomheid, daar die plaats de best bekende uien [132] voortbrengt van geheel Toscane.' Rensburg voegde daar een voetnoot bij: '[132] Deze woordspeling is aldus bedoeld: Cipolla is de naam van den monnik en beteekent tegelijkertijd: ui, wat in het Hollandsch niet letterlijk schertsenderwijze te vertalen is.' Hij kende Sint Juin blijkbaar niet. In de latere vertaling (1968) van C.J. Kelk wordt niet meer gerept van de dubbele betekenis cipolla-ui. Voor de volledige tekst van deze vertelling zie: ww.cubra.nl, rubriek Het papegaaienmuseum.

14. Het is tegenwoordig een zeer grote luxe het WNT te kunnen raadplegen via het internet. Niettemin heeft het me verwonderd dat geen van de vele samenstellers van lokale woordenboeken op zoek is gegaan naar eventuele etymologische achtergronden van 'juin'. De enige die de opmerkingen in het WNT waarschijnlijk wel gekend heeft maar ze niet vermeldt, is De Bont, die in *Dialekt van Kempenland*, deel 2, verwijst naar het WNT.

15. Zie Jacques E. Merceron, *Dictionnaire des saints imaginaires et facétieux*, 2002. Saint Oignon is een verzonden heilige martelaar uit een schertsprek aan het einde van de veertiende eeuw.